

De 'Rococozaal' van Veltwijck

Inleiding

Onze trouwzaal is genoemd naar zijn functie: hier worden huwelijken gesloten. Het is ook mogelijk om een zaal te noemen naar de daar zichtbare stijlperiode in de kunsten. Als we dat laatste doen dan is de naam 'Rococozaal' de meest aangewezen naam.

De trouwzaal van het kasteel Veltwijck had voor 2015 ook de functie van raadszaal. De trouwzaal moest daarvoor regelmatig anders worden ingericht. De huidige raadszaal bevindt zich op de eerste verdieping.

De trouwzaal is een bijzondere ruimte wegens de daar aanwezige grisailles. Dit zijn schilderijen in grijstinten. Die grisailles moesten beeldhouwwerk imiteren (trompe-l'oeil) en werden aangebracht als fresco's (schildering met waterverf op een verse natte kalkwand) waar ze later vaak werden verborgen onder een nieuwe laag kalk. Veelal werden deze grisailles geschilderd als supra-portes of bovendeurstukken zoals ook in het kasteel van Veltwijck.

De rococoperiode (1720-1775)

Aan het einde van de barokperiode, de periode van Rubens, wilde men graag af van het plechtstatige en de grandeur van de schilderijen uit de barok. Het mocht allemaal iets frivoler zijn, iets luchtiger en zo ontstond een andere stijl in de kunst: de rococo. De naam van deze decoratieve stijl is afgeleid van het Franse woord rocaille. Het woord rocaille gaat terug op de Franse woorden roc (rots) en coquilles (schelpen). Schelpmotieven waren dan ook erg populair. Die stijlperiode kenmerkte zich verder door het afbeelden van gevleugelde jongetjes of engeltjes die we putti noemen. Veelal werden ze afgebeeld volgens een bepaald thema zoals de seizoenen, de zintuigen, de elementen, de kunsten, de werelddelen, de Romeinse goden, de jaargetijden van het leven of de stadia van de dag. De schilder van de muurschilderingen in de trouwzaal heeft blijkbaar de opdracht gekregen om de vier elementen af te beelden en daarin enkele bijzonderheden van de eigenaar te verwerken.

De vier elementen

Volgens de elementenleer van de Griekse filosoof en arts Empedocles (rond 450 v. Chr.) bestaat alle materie uit de vier elementen vuur, aarde, water en lucht die steeds in elkaar over gaan. Ontstaan en vergaan zijn niets anders dan het herschikken van die elementen. De dood bestond in zijn ogen dus niet.

De grisailles in de trouwzaal

Afbeelding van het element VUUR door een putto die het vuur van een vuurpot aanblaast en een fakkel vasthoudt. Opvallend is de putto met een pikhouweel en een grote liggende ton met gereedschap aan zijn voeten. Dat zijn zaken die men niet overal terug vindt en die te maken hebben met een bijzondere verwijzing die de eigenaar wilde toevoegen. Bij deze putto is het hoofd licht verschoven ten opzichte van het lichaam.

Afbeelding van het element AARDE door twee putti met een schaal met bloemen en fruit. Het element aarde werd vaak afgebeeld door korenaren maar hier wilde de eigenaar vooral zijn overvloedige rijkdom en zijn succes duidelijk maken.

Afbeelding van het element WATER door twee putti met de drietand van Poseidon en met een schelp. De grote vis is opvallend. Ook hier konden de putti met de vis verwijzen naar rijkdom maar ook naar handel en zeevaart.

Het vierde element is de LUCHT. Dit vierde element werd meestal aangegeven door putti met een vogel. Jammer genoeg ontbreekt deze grisaille in Veltwijck. Toch kunnen we wel enigszins inschatten waar die schildering gestaan moet hebben want ook in de rococo hield men van symmetrie. De ruime opening tussen de trouwzaal en de Witte Zaal was in 1930 slechts 160 cm. breed. Tegenwoordig is deze doorgang ruim dubbel zo breed (329 cm). Vermoedelijk waren de ontbrekende putti en ook de putti van het water geschilderd boven vensters. Het is opvallend dat de beide andere grisailles boven de deuren geschilderd zijn. Men spreekt van supra-portes of bovendeurstukken.

Het is wel duidelijk dat toen de grisailles werden geschilderd er al deuropeningen waren op de huidige plaats. Dit soort schilderingen werd alleen aangebracht in belangrijke ruimten. Het is waarschijnlijk dat de kasteelheer hier zijn gasten ontving.

Hoe lang kennen we deze grisailles al?

In de Gazet van Antwerpen van 8 juni 1994 verscheen een artikel over de vondst door een aannemer van een fresco in kasteel Veltwijck. Tot dan toe kende men de grisaille van het water nog niet. De andere grisailles waren wel al bekend. De fresco werd vervolgens gerestaureerd door Petrus Valckx (Ekeren 6/9/1920 - San Francisco 14/10/1996) in zijn hyperrealistische of haast fotografische stijl. We hebben in Veltwijck meerdere werken van zijn hand.

Tot onze verrassing vonden we onlangs in de verzameling van ons documentatiecentrum (DAN) een schets door Henri Claes van precies die pas ontdekte fresco van het water. Henry Edmond André Claes weduwnaar van Madeleine Schellen was een Ekerse architect (18/08/1898-19/09/1973). Zijn tekening moet natuurlijk dateren van voor zijn sterfdatum. Dit betekent dat na de ontdekking de grisaille weer verborgen was geraakt. De andere grisailles

kennen we dus zeker ook al vanaf 1973 toen er renovatiewerken plaats vonden in het kasteel. We kunnen dit jaar het 50 jarig jubileum vieren van de ontdekking in 1973.

Wie heeft de grisailles laten schilderen en ontving hier zijn gasten?

De rococo is een Europese stijlperiode in de beeldende en toegepaste kunsten, die haar hoogtepunt beleefde tussen 1730 en 1760 en dus in de Oostenrijkse tijd onder keizerin Maria-Theresia. De grisailles moeten dus geschilderd zijn in de 18de eeuw.

In de geschiedenis van de 18de eeuw van Veltwijck komen eigenlijk maar twee eigenaars als opdrachtgever voor de schilderijen in aanmerking.

Kanunnik Antonio Diaz d'Ossa Guara uit Harelbeke bij Kortrijk kocht het kasteel Veltwijck in 1716 en stierf in 1741 te Harelbeke. Kanunnik Antonio woonde zelf niet in Ekeren. Zijn bezittingen werden verhuurd. De erfgenamen verkochten het kasteel in 1754 aan Cornelis De Winter (1693-1779). Cornelis was schipper, graanverkoper, brouwer, koopman en oprichter van een meestoof in Berendrecht in 1769. Hij speelde ook een rol bij de bedijkingen rond Berendrecht. In een meestoof werd verfstof uit de wortels van de meekrap gewonnen. De meekrap is een plant waarvan de wortels de grondstof voor een rode kleur bevatten en waarmee men textiel kon verven. Een *pikhouweel* werd gebruikt in de landbouw omdat de wortels van de meekrap moeilijk uit de grond te krijgen waren. De meestoof leek op een grote schuur. Hierin werden de meekrapwortels gedroogd en tot poeder gestampt. Dit poeder werd vervoerd in grote eikenhouten *tonnen* en werd door ververs gebruikt om de wol en andere stoffen te verven. Met mengmaterialen kon men naast diverse schitterende kleuren rood ook kleuren als zwart, paars en bruin maken. Het oprichten van zulke meestoven vereiste een stevig kapitaal. Cornelis de Winter investeerde in de meestoof samen met twee burgemeesters uit Bergen op Zoom en met de Sint Michielsabdij. Het meekrappoeder werd naar heel Europa verhandeld tot in de 19de eeuw.

Gezien zijn persoonlijke geschiedenis en de tijdsperiode waarin hij leefde komt Cornelis De Winter het meest in aanmerking als de opdrachtgever tot het schilderen van de grisailles.

Bijeenkomst van provisor Gelijs van de Sint Michielsabdij met de familie De Winter naar aanleiding van de bedijking van de Kabeljauwpolder of Nieuwe Noordlandpolder. Schilderij op paneel 65 x 94 cm, gemerkt 1776, Jan Josef Horemans II (1714-1792). De provisor heeft een kaart vast waarop leesbaar is onderaan "Nieuw Noordlant" en bovenaan "bedyckt 1768".

Wie staan er op het schilderij?

Naast de provisor van de Sint Michielsabdij zou hier sprake zijn van de familie De Winter. Zo zou op de achtergrond Cornelis De Winter staan en is er bezoek van diens dochter Maria Magdalena De Winter samen met haar echtgenoot Joseph Petrus Kannekens, de dorpssecretaris van Ekeren, die een stiefzoon was van Cornelis De Winter. De jongen rechts zou de latere burgemeester van Ekeren kunnen zijn: Antoon Kannekens. We kennen ook diens één jaar oudere zus Isabella Kannekens. Over de andere twee meisjes hebben we geen gegevens.

De bijeenkomst vond vermoedelijk plaats in de Sint Michielsabdij.

Gezien de centrale positie van de bezoekende familie vermoeden we dat het schilderij werd besteld door Cornelis De Winter of diens dochter. De schrijfveer op de tafel duidt op een te sluiten overeenkomst.

Er is echter twijfel bij de afbeelding van de personen op het schilderij.

Cornelis De Winter was in 1776 al een hoogbejaarde man van 83 jaar. Maria De Winter was toen 40 jaar en Joseph Kannekens was al 53 jaar oud. Ze waren 20 jaar eerder getrouwd. Hun zoon Antonius Kannekens was burgemeester van Ekeren van 1823 tot 1830. Hij werd in 1760 te Antwerpen geboren en was op het schilderij in 1776 dus 16 jaar oud. De 17-jarige Isabella Kannekens zou vijf jaar later trouwen met jonker Jan Frans Vermoelen. Voor zover we weten hadden Maria en Joseph slechts twee kinderen...

Let op de putti op de achtergrond en op de afgebeelde pruiken.

De pruikentijd.

In de 18de eeuw was de pruik een onmisbaar onderdeel van de Franse mode.

Aanvankelijk werd een pruik gedragen door mannen die kaalheid wilden verbergen want kaalheid had een slechte naam. Het werd beschouwd als een teken van lichamelijke aftakeling en was vaak een symptoom van syfilis, een veel voorkomende geslachtsziekte. Een andere reden om een pruik te dragen was het gebrek aan hygiëne: het nemen van een bad was ongebruikelijk want je onderdompelen in water was slecht voor de gezondheid. Luizen kwamen veel voor en om dat op te lossen werd het hoofd kaal geschoren en werd een pruik opgezet. De pruiken konden wel worden gewassen.

De Franse koning Lodewijk XIII dacht dat zijn vroegtijdige kaalheid niet goed was voor zijn imago en hij besloot kunsthaar te dragen waarna de hovelingen dat voorbeeld volgden.

Lodewijk XIV overkwam hetzelfde. De Zonnekoning had 40 pruikenmakers in dienst en droeg in zijn leven ongeveer 1.000 pruiken.

Vooraf het haar van jonge boerinnen was gewild vanwege de goede kwaliteit.

Pruiken waren soms ook gevaarlijk als het haar afkomstig was van een aan de pest overleden persoon. Een pruik van de koning kon wel 1 kg wegen en daarvoor was het haar nodig van 10 hoofden.

Lodewijk XIV de Zonnekoning in 1714

Vanaf 1715 werden kleinere en lichtere pruiken geïntroduceerd. Comfort werd belangrijker dan barokke overdaad. In 1760 werd geadverteerd met speciale pruiken voor advocaten, geestelijken, zakenlieden, artsen en soldaten (bv tijdens de Spaanse Successieoorlog 1701-1714). Na de Franse revolutie (1789) stopte de pruikenrage omdat de pruik werd gezien als symbool van het ancien régime. De 18de eeuw was aan de ene kant conservatief met een standensysteem: adel, geestelijkheid en burgers, maar anderzijds ook een eeuw van vooruitgang. De mens dacht na over zijn universum. Het was de eeuw van de Verlichting en het individualisme maar toch ook nog van het volgen van de adel zoals bleek uit de pruikentijd.

We weten dat de grisailles geschilderd werden in de 18de eeuw maar wanneer precies?

Cornelis De Winter investeerde in de bouw van een meestof in 1769. De grisaille met het VUUR maakt daarop een toespeling. De andere grisailles verhalen over rijkdom, handel en scheepvaart. Als de grisaille met het VUUR inderdaad een toespeling maakt op de meestof dan moet die dateren van na 1769. Cornelis stierf in 1779 hetgeen de grisailles plaatst in de periode 1769-1779 of rond 1775 aan het einde van de rocoperiode.

Als dat juist is dan weten we ook dat toen de huidige deuropeningen al bestonden met daartussen waarschijnlijk de haard die natuurlijk in de ontvangstruimte niet mocht ontbreken. De toegang tot zijn kasteel was dezelfde als de tegenwoordige toegang tot de trouwzaal. Dat blijkt wel uit het schilderij in de trapzaal dat hier al hing in 1929 toen de gemeente Ekeren het kasteel kocht van barones de Borrekens.

Het kasteel ten tijde van Cornelis De Winter.

Schilderij van kasteel Veltwijck in de trapzaal. Het schilderij laat Veltwijck zien in de 18de eeuw toen Cornelis De Winter kasteelheer was. Het achterste gebouw is het huidige kasteel Veltwijck. De indeling van het gebouw in 8 traveeën (delen van de gevel) klopt nog steeds en ook de ingang van de trouwzaal vinden we nog steeds op dezelfde plaats. Er zijn vier ramen links van de ingang en drie ramen rechts. De toegangsdreef werd door Cornelis aangelegd in 1759. Ook speelde hij een voornamelijk rol in Ekeren bij het leggen van de eerste steenweg, de baan naar Bergen op Zoom door de Donk. Hij leidde de uitvoering van dit werk.

De trouwzaal rond 1900

We weten dat rond 1900 het kasteel werd verhuurd aan de familie de Potter. De trouwzaal grensde aan de eetkamer en had de functie van rooksalon. Vanuit die rooksalon gaf de

rechterdeur naast de haard toegang tot de echtelijke slaapkamer nu genaamd de Florazaal. Hélène de Potter, echtgenote van Léon de Potter en moeder van 9 kinderen stierf hier op 24 juni 1894 toen ze 40 jaar oud was.

Hélène de Potter (1853-1894)

De oorspronkelijke functie van de trouwzaal.

Een proces uit 1561 voor de Raad van Brabant vertelt ons dat er in Veltwijck sprake was van een keuken en een achterkeuken. In de grote keuken werd voor een arrestant het vuur aangestoken, maar de achterkeuken was een verwarmde ruimte (stove). Buiten stonden mensen aan het venster te luisteren naar wat er zich binnen afspeelde. Men ging eten in de grote keuken. De slaapkamers waren boven. De ingang van het kasteel kon worden afgesloten met een poort. Als de ingang van het gebouw dezelfde is als de huidige ingang van de trouwzaal dan is het mogelijk dat de trouwzaal de genoemde achterkeuken was. Maar hierover kunnen we alleen maar speculeren.

Conclusie

De zaal die we naar de functie 'Trouwzaal' noemen kunnen we op basis van de zichtbare schilderijen ook 'Rococozaal' noemen. De schilderijen of fresco's werden waarschijnlijk aangebracht in opdracht van Cornelis De Winter rond 1775. De deuropeningen naast de haard waren toen al aanwezig evenals de opening van de buitendeur van de trouwzaal.

Ad van Oeffelen – vrijwilliger DAN

Bronnen:

Alfons Van Den Wyngaert - Veltwijck in Ekeren - De eigenaars door de eeuwen heen; DAN 2880 en 2881.
Bárbara Rosillo – De pruik van Lodewijk XIV verovert Europa in National Geographic Historia nummer 5 – 2022.

Jaarboek Heemkring 2012 - Enkele herinneringen uit mijn leven van Léon de Potter (1851-1905).

Louis de Potter – Enkele herinneringen uit mijn leven (1885-1902); DAN mon-A 585.

Brochure Het Hof van Veltwijck. Een kasteel en een park vol verhalen. Bijzondere plekken in Ekeren deel 2. M&L cahier 7 - De Beeldentaal van symbolen.

Raad van Brabant sententies no 622.

Wim D'hooge – Meekrap: erfgoed met toekomst Ekeren 2006; DAN mon-A 1244.